

LA NACIÓ CULTURAL MANCANCES I REPTES DE FUTUR

per Damià Pons i Pons

La Nació Cultural: mancances *i reptes de futur* és el guió elaborat per Damià Pons i Pons per donar la conferència a Alaior, el 3 de novembre de 1995, organitzada pel PSM.

Eines per al debat és una publicació del **PSM** i dels **JEN-PSM**.

LA NACIÓ CULTURAL: MANCANCES I REPTES DE FUTUR

(1)

Les dues paraules que apareixen en el títol d'aquesta xerrada es caracteritzen per ser fortament polisèmiques, vull dir que les podem trobar utilitzades amb una quantitat considerable de significats diferents. El concepte cultura, per exemple, ha donat origen a una gran quantitat de definicions: fa una trentena d'anys un estudiós anglès en va fer un inventari -de definicions del concepte cultura- i en va poder col·leccionar més de dues-centes-cinquanta. I això tan sols al llarg de dos segles i mig. Del segle XVIII a la meitat d'aquest.

El terme nació també és emprat amb múltiples sentits, de vegades ben contradictoris els uns dels altres. A més, aquest concepte té la particularitat que sempre es fa servir ideològicament i políticament. No és un concepte neutre davant el qual fan valer els valors de la ciència i la racionalitat, de l'ús dels quals suposadament se'n podria esperar un enfocament objectiu. No, en parlar de la nació tothom ho fa a partir i a favor del seu projecte nacional o dels seus prejudicis nacionals. En sentir la paraula nació necessàriament hem d'aclarir de quina boca surt i amb quina intencionalitat es fa servir si volem donar-li el sentit que de veritat té en cada ocasió. Almenys, i simplificant moltíssim, hem d'aprendre a destriar entre aquells que la utilitzen per disfressar un Estat que essent plurinacional és concebut i organitzat com a homogeni -en aquest cas una de les nacions de l'Estat exerceix una situació de domini sobre les altres-, i aquells altres que la utilitzen -i aquests són els que de veritat en fan un ús objectiu i científic-, per assenyalar una comunitat humana diferenciada de les altres i que únicament aspira a autoafirmar-se i a desenvolupar-se per a ella mateixa, sense cap afany d'imposar-se a les altres nacions. José María Aznar i el diari "ABC", i també totes aquelles persones, lleis i institucions que tossudament afirmen que Espanya és una nació, serien un exemple del primer cas; els nacionalistes dels Països Catalans o els bascos i els gallecs ho serien del segon.

(2)

Ara i aquí, però, no es tracta de problematitzar la naturalesa i l'ús dels conceptes nació i cultura. Més aviat hauríem d'establir-ne un significat que fos operatiu i que ens permetés anar avançant en la reflexió sobre el tema que ens han marcat. Per això, jo diria que una nació és una comunitat humana que reuneix les següents característiques bàsiques:

1) està assentada en un territori determinat;

2) té uns trets propis d'identitat -llengua, cultura, memòria històrica, formes de vida- que són comunes a la immensa majoria de la població, per damunt de les diferències ideològiques o de base;

3) Ha experimentat un procés històric propi, distint al de les societats que l'envolten, que al llarg dels segles s'ha manifestat de maneres prou diferents, segons quines fossin les situacions socials i econòmiques, tecnològiques i polítiques.

Aquests serien els requisits necessaris per poder parlar de l'existència objectiva d'una nació.

Ara bé, les nacions, com totes les coses, es fan i es desfan. I perquè les nacions tinguin garantida la seva existència i la seva continuïtat en el futur, són necessaris dos requisits més, almenys tan importants com els que hem assenyalat abans:

4) la voluntat dels ciutadans de continuar sent d'una societat nacional diferenciada; i en coherència amb aquesta voluntat hi ha una majoria de ciutadans que adopten i mantenen actituds de lleialtat activa envers ella;

5) i l'existència d'unes institucions d'autogovern que garanteixin la pervivència dels trets nacionals i la defensa dels interessos col·lectius, tant en l'àmbit polític com en l'econòmic, tant en el lingüístic-cultural com en el social.

Les nacions tan sols existeixen en la mesura que la majoria dels ciutadans de la comunitat humana que la formen volen que existeixi i, una vegada que ho han decidit, actuen per fer-ho possible.

(3)

Del concepte cultura també en farem un ús senzill i operatiu. Entendrem per cultura (de vegades es diu que és tot allò que s'oposa a natura) el conjunt de coneixements, idees, manifestacions artístiques, comportaments, realitzacions materials i simbòliques i formes de vida que caracteritzen la societat humana.

(4)

Una vegada establerts els continguts dels termes nació i cultura no ens serà gens difícil dir, també sense sofisticacions conceptuals, què cal entendre per nació cultural. Una nació cultural seria qualsevol conjunt de manifestacions artístiques, intel·lectuals i materials pròpies. Aquestes manifestacions serien els elements bàsics que permetrien l'autoidentificació i la cohesió de la comunitat. El factor bàsic de tota cultura nacional és, però, la llengua. I ho és per moltes raons. La llengua és gairebé l'únic element que de veritat és compartit per quasi la totalitat de la gent. És, per tant, el factor que dóna un nivell més alt de cohesió cultural i social a una comunitat. A més, la llengua en la majoria dels casos és el suport de la creació i la transmissió de la cultura. De vegades es diu que una cultura és molt més que una llengua. D'acord. Però, una cultura quan perd la llengua que històricament li ha servit per manifestar-se experimenta una metamorfosi molt forta, absolutament traumàtica, i, a més a més, perd el seu element bàsic de diferenciació respecte a les altres cultures. Per això, en una època com l'actual, en què els productes culturals tendeixen a homogeneïtzar-se, a causa de la intercomunicació permanent que produeixen els mitjans de comunicació i a causa de l'existència de les poderoses indústries de la cultura de masses de patró nordamericà, la llengua adquireix una importància superior a la que va tenir en èpoques passades. Gairebé s'està convertint en l'únic element d'identificació cultural en el nostre món occidental, on gairebé tots ja tenim el mateix model de vida, de menjar i de pensar.

(5)

Com acostuma a ser una nació cultural normal?. O quines són les característiques més bàsiques d'una cultura nacional normalitzada?. Ens referim, encara, a una nació cultural entesa genèricament. A una cultura nacional del món occidental, això sí. Té o presenta uns atributs més o

menys imprescindibles?. Jo diria que sí. Vegem-los.

- Una cultura nacional sempre va lligada a una llengua, que li dóna identitat i cohesió, a la vegada que en la majoria dels casos és el seu principal suport, tant per a la creació com per a la difusió;

- Una cultura nacional és una cultura completa, capaç de produir obres de diferents nivells (filosofia o ciència i premsa popular o literatura de fulletó), de fer ús d'una gran varietat de mitjans (la paraula i la imatge, la producció individual purament manual i la col·lectiva de gran suport tecnològic), i destinada a cobrir les demandes de tots els sectors socials (tant d'aquells que volen música simfònica com dels que volen rock);

- Una cultura nacional no és una cultura subordinada. Té vida per ella mateixa. Evoluciona a partir de la seva pròpia dinàmica i d'acord amb les característiques que té la seva societat en cada moment històric. Ara bé, una cultura nacional, que no pot ser un satèl·lit de cap altra cultura, ha d'estar oberta a les altres cultures, n'ha de fer préstecs de les altres cultures. Aquesta és una manera d'enriquir-se, de renovar-se. A partir de la confiança en ella mateixa, i evitant per tant la creença, característica dels sentiments d'autoodi de les societats dependents, que totes les produccions culturals dels altres són millors que les pròpies. Una cultura nacional ha de tenir capacitat de seleccionar allò que incorpora i d'adaptar-lo a la seva naturalesa i necessitats. La imatge de l'àguila del poema *Als joves* ("Siua qui sou").

- Una cultura nacional és sempre internament diversa. Té uns trets bàsics -la llengua, el marc socio-històric..., però també presenta múltiples variants, tant geogràfiques com socials i històriques. Un polític mallorquí va declarar no fa encara massa anys que ell reconeixia la unitat de la llengua catalana però que, en canvi, no acceptava la unitat cultural perquè, deia ell, la sardana i el ball de bot o els castellers i els cossiers no tenien absolutament res a veure. Evidentment feia trampa, perquè si hagués practicat aquesta visió reduccionista fins a les darreres conseqüències també hauria hagut de trossejar la cultura de Mallorca en un parell de dotzenes de cultures. Segons aquesta òptica, Pollença i Algaida no formarien part de la mateixa cultura perquè en un poble celebren els moros i cristians i a l'altre ballen els cossiers. I així podríem seguir fins a l'absurd. Evidentment una cultura nacional existeix en la mesura que té una base lingüística i històrica comuna. I aquest fet no pot ser qüestionat a partir de què, a l'edat mitjana, per exemple, la filla del rei s'entretenia llegint les novel·les del rei Artús i la filla del pagès, que no en sabia, de llegir, cantant i escoltant romanços que parlaven d'amors desventurats i de tragèdies absolutament truculentes.

Acostuma succeir que aquells que estan més poc predisposats a acceptar la unitat cultural de les cultures nacionals sense estat no tenen cap inconvenient, per exemple, a pensar i creure que l'Amèrica Llatina i Castella formen una mateixa cultura. I és que, com gairebé tot en aquesta vida, la realitat és talment com els interessos polítics determinen que sigui. S'ha de ser molt llest per afirmar que entre un pagès maia de Guatemala i un funcionari de Valladolid hi ha una major afinitat cultural que entre un botiguer de Girona i un camioner menorquí o mallorquí. Els desbarats, però, quan són rendibles políticament solen ser perdonats per aquells que en treuen beneficis.

- Una cultura nacional és una cultura viva. Una cultura que es va fent cada dia, que arriba a la gent, que forma part de la vida quotidiana. En el cas que la cultura no sigui un fet vital ens trobam davant una cultura que hauríem de qualificar d'històrica. Un producte del passat que, per una o altra raó, en un moment determinat va quedar estroncat. En canvi, quan es tracta d'una cultura nacional viva tot el patrimoni heretat del passat recobra la vida cada vegada que es fa present. Un poema d'Ausiàs March serà un fòssil si ja no existís la llengua catalana en què va ser escrit, en canvi, en la mesura que el català és una llengua viva, els versos de March també ho són, perquè són entesos, perquè són part dels set segles de la nostra literatura, que encara continua fent-se.

- Una nació cultural no és una realitat eterna i inamovible. Més aviat diríem que una nació cultural sempre es va fent i refent, evolucionant, revisant els seus valors i els seus objectius, assimilant les noves mentalitats i situacions, incorporant noves formes i continguts. Totes les cultures neixen i es moren. En darrer terme sempre són les persones, els ciutadans, els que tenen la darrera paraula: ells poden donar-li vida i esplendor a la seva cultura, o poden arraconar-la i menysprear-la. En el primer cas li donaran continuïtat, la projectaran cap al futur, en el segon faran el trist paper de ser els seus enterramorts.

- Una nació cultural sempre delimita un territori com un espai d'intercomunicació i d'intercanvi de productes culturals i artístics. Hi circulen els periòdics i les revistes, els cantants i els grups teatrals. No volem dir que cada nació cultural sigui un espai exclouent, tancat, autosuficient, que no deixa introduir manifestacions culturals procedents d'altres espais. No, simplement volem dir que cada nació cultural defineix un espai en el qual la cultura predominant és la pròpia. És la cosa més natural del món que un afeccionat a llegir novel·les sobretot llegeixi les que han estat escrites en la seva pròpia llengua i pels escriptors del seu propi país. Així ho fan els italians, els suecs i els turcs. Sense que, evidentment, això exclougui la possibilitat i la conveniència de llegir les millors obres de les altres literatures.

- Una cultura nacional normalitzada és aquella que compta amb el suport d'unes institucions polítiques pròpies, aquestes institucions la defensen i la promocionen, i mitjançant la promulgació de les lleis que facin falta en legitimen la imposició del seu aprenentatge a l'escola i a la societat i n'assumeixen la seva protecció davant la possible penetració de cultures foranes que puguin produir efectes colonitzadors. Aquí arribam a un punt molt important: la relació de qualsevol cultura nacional amb el poder, i no únicament amb el polític. És gairebé impossible que una cultura nacional es mantengui en un estat de bona salut si no compta amb el suport d'almenys dos tipus de poder: el polític i l'informatiu. Val a dir que aquests dos poders acostumen ser les dues cares d'una mateixa moneda. Però, dins el món occidental hi pot haver un nivell molt considerable de funcionament autònom del segon respecte del primer.

- Una cultura nacional necessita comptar amb el suport de la seva societat, de la seva gent, de totes les classes socials i grup ideològics. I a mesura que la nació cultural no disposa d'institucions polítiques pròpies que la defensen i la promocionin, més necessari serà que els ciutadans tinguin envers ella una actitud de lleialtat activa. Fins i tot és possible que en un món culturalment tan intercomunicat com l'actual, i és de preveure que el del futur encara ho serà més, les cultures nacionals més febles -bé sigui per raons demogràfiques, històriques o polítiques- tan sols puguin sobreviure i desenvolupar-se si tenen una ciutadania que els sigui molt lleial, fins i tot de manera voluntarista.

Aquestes serien, al nostre parer, les característiques bàsiques d'una cultura nacional. Abans d'aterrar en una de concreta, la nostra, voldria fer esment a una altra qüestió. Una cultura nacional és compaginable amb dos altres nivells de cultura, que no li són antagòniques, sinó complementaris. Ens referim a la cultura universal i a la cultura regional o local. Les cultures nacionals s'alimenten de la universal i de la local, de les quals en fan préstecs i a les quals, a la vegada, fan aportacions. Així i tot, cal no deixar-se enganar per l'ús que de vegades es fa d'aquestes conceptes. En ocasions es disfressa de cultura universal allò que tan sols és un producte de l'imperialisme cultural. De la cultura universal en formen part les obres majors, aquelles que han aportat al coneixement i a la bellesa artística unes dimensions noves, profundes i de realització perfecta. Si una cançó mediocre nordamericana assoleix uns grans índexs de vendes a Europa gràcies a què ha estat llançada per una multinacional de Nova York molt poderosa, això seria un exemple d'imperialisme cultural. En canvi, no tendria res a veure amb l'universalisme cultural.

Així mateix, en referència a aquesta qüestió cal estar previnguts davant una altra trampa. És la següent. La consideració de les cultures nacionals que tenen un estat darrera com a cultures universals i de les que no en tenen, d'estat, com a provincianes, regionals o locals. A l'Estat Espanyol des de fa segles té valor de llei aquesta maligna i estúpida falsedat. Precisament els nostres conciutadans més universals sempre ho han estat fent ús de la llengua nacional del país, la catalana. Això ha succeït així des de Ramon Llull fins a l'actualitat. En canvi, aquells que es passaren al castellà per evitar ser localistes acabaren essent, gairebé en tots els casos, poca cosa més que provincians ignorats pels centres de prestigi de la cultura espanyola.

(6)

Una vegada hem establert la tipologia d'una nació cultural genèrica, és arribat al moment de parlar de la nostra nació cultural, de les seves mancances i potencialitats, de la idoneïtat o de les imperfeccions del seu funcionament. I he dit funcionament perquè una nació cultural no basta que existeixi com a tal, també és necessari que hi funcioni, dia a dia i en tots els nivells. La nostra nació cultural vendria determinada per la presència de la llengua catalana, abastaria tot l'àmbit geogràfic en què el català és la llengua històrica i pròpia. Una qüestió a plantejar és si a tota nació cultural li correspon, en una simetria perfecta, una nació política. O sigui, si tota nació és a la vegada nació cultural i nació política o si, contràriament, poden no coincidir les dues realitats. La tendència dominant és que hi hagi una coincidència entre ambdues. Però, hi ha casos en què una nació política inclou diverses nacions culturals (Suïssa) i d'altres en què una nació cultural està dividida en dues o més nacions polítiques (la cultura alemanya, entre Alemanya i Àustria). I he parlat de nacions polítiques sense confondre aquest concepte amb el d'Estat, que és d'un altre rang. La meva particular opinió és que allò que a hores d'ara és realment important és que es produeixi un gran consens en l'acceptació dels Països de llengua catalana com a nació cultural. I aquest consens bàsic hauria d'incloure tant a aquells que volen que la nació cultural també sigui una nació política, amb una o altra forma d'Estat, com a aquells altres que accepten la nació cultural catalana però que a la vegada fan una opció a favor de la idea que cadascun dels Països Catalans és per ell mateix una nació política. Això voldria dir que l'àmbit de sobirania i de lleialtat màxima, tant sentimental com pràctica, es localitzaria a cadascun dels territoris i que les institucions de cada lloc en serien depositàries, d'aquesta sobirania.

La nostra nació cultural en l'actualitat presenta tot un conjunt de llums i ombres que la fan especialment singular a nivell internacional. D'una banda és una nació cultural que durant molts de segles no tan sols no ha tingut uns poders propis que la protegissin i la promocionassin sinó que ha tingut tota la força d'un Estat -val a dir que prou carnisser, encara que afortunadament no massa eficaç- que ha pretès fer-la desaparèixer. Ja sabeu que el català té el rècord tristíssim de ser la llengua europea -per ventura, fins i tot, mundial- contra la qual s'han promulgat més decrets de persecució i prohibició. I això no és victimisme, són dades històriques absolutament comprovables. De l'altra, té unes dimensions territorials i demogràfiques que, sense ser insignificants, no són gaire grans, amb la qual cosa s'ha trobat en una situació de desavantatge a l'hora de competir amb la castellana i la francesa, les dues que precisament l'han volguda dominar i anorrear.

Així i tot, però, la nostra nació cultural, malgrat una història adversa i unes dimensions més aviat reduïdes, ha estat capaç de demostrar un gran potencial de creativitat, i gràcies a això ha pogut sobreviure i fins i tot ser present, com a model per a d'altres cultures minoritzades que no se n'han sabut sortir, en el món internacional de les cultures.

I ara en quina situació es troba la nostra nació cultural? Per ventura no serà sobrer dibuixar-ne a grans trets el panorama. D'una banda, continuam tenint un bon nivell de creativitat; de l'altra, per primera vegada en molts de segles, amb l'excepció del Principat de Catalunya que ja en va tenir al primer terç de segle, els tres PPCC tenen unes institucions polítiques pròpies, de poder limitat i subaltern, és cert, un deure de les quals ha de ser protegir la nostra cultura nacional. Val a dir que no sempre actuen en el sentit que els marquen les lleis i el més elemental sentit comú. El Govern Balear n'ha estat durant molts d'anys un mal exemple lamentable. Però, i malgrat les nostres institucions polítiques tinguin un poder limitat, si volguessin, tendrien capacitat de fer moltes coses, que podrien ser ben positives.

Panorama d'ara mateix, a ritme de telegrama:

-Situació desigual als diferents PPCC. Diferències al nivell polític i de consciència social, sobretot. Això fa difícil que puguin aplicar-se mesures idèntiques. A realitats diferents, estratègiques diferents.

-Collaboració inexistente entre les institucions dels diferents PPCC. Per fer un front comú davant l'Estat, per afrontar la projecció cap a l'exterior, per enfortir-se els uns amb l'ajuda dels altres. El Pacte per la Llengua. La cooperació en la creació de cultura audiovisual. Les timideses dels governs perifèrics -valencià i balear- de vegades es poden explicar per la gran quantitat de tensions que acords en aquest sentit podrien provocar. Així i tot, però, són injustificables.

-Escassa intercomunicació cultural entre els PPCC. Gairebé es redueixen a la TV3, al món del llibre, al teatre, a la música rock... I a poca cosa més. I entre les illes Balears encara possiblement la relació i els intercanvis culturals són més escassos que amb la metròpoli barcelonina. Mallorca i Menorca es desconeixen massa, viuen massa d'esquena l'una de l'altra. Tenim l'obligació de lligar sintonies i coneixences mútues. Recentment vaig tenir la satisfacció de contribuir a fer possible que dos grups teatrals menorquins actuessin al Teatre Principal de Palma, on hi representaren una *L'òpera de tres rals* excellent, i en vaig quedar molt satisfet d'haver ajudat a fer-ho possible. Aquest és un camí que hem de continuar. No podem permetre que entre les nostres illes hi hagi tanta d'ignorància.

- Insuficient suport del poder polític a la cultura nacional catalana. Absentisme de l'Estat. I els governs autònoms valencià i balear, aquest darrer encara més, no tenen cap voluntat de normalitzar de

veritat la cultura del país.

- Una gran quantitat de catalanoparlants que participen molt escassament de la cultura nacional que els és pròpia: no hi llegeixen llibres ni diaris, ni hi veuen la TV ni hi escolten la música.

- Una part important de la població dels PPCC que és d'origen immigratori n'està al marge de la cultura del país. I els mecanismes socials, polítics i educatius per integrar-los o bé són insuficients (al Principat) o bé inexistent (Balears).

- La nació cultural catalana, en la mesura que forma part de l'Estat Espanyol i també perquè vivim en una època en què l'expansionisme cultural es maquilla amb el nom de la santa llibertat, de mercat i de colonització, és clar!, pateix la competència desigual de la cultura espanyola (diaris, revistes, pel·lícules, cançons, llibres...).

- Indústries culturals precàries. Diria que tan sols en tenim una que sigui competitiva i capaç de guanyar-se grans masses de població: TV3. I la cultura d'avui en dia en bona part és cultura de masses, que necessita comptar amb el costós i sofisticat suport tecnològic i que, per convertir els costos en guanys, necessita tenir uns elevats nivells de públic. Dèficits en cultura audiovisual i de masses.

- Una adhesió molt teba i molt poc lleial a la cultura pròpia per part de la societat. Així i tot, una adhesió que en molts d'aspectes és superior a la de qualsevol altre temps passat. Fa cent anys en català es devien publicar uns cent-cinquanta títols anuals, ara uns cinc mil.

(7)

Suposant que el meu diagnòstic no sigui del tot desencertat, hauríem de concloure dient que els PPCC són una nació cultural, però una nació cultural que hi funciona molt poc i que en molts dels seus aspectes es troba en una situació ben precària. Davant la constatació d'aquest fet cal demanar-se què cal fer. Cada ciutadà conscient cal que es faci aquesta pregunta. D'entrada, evidentment, hem de destacar la decisió de deixar-nos vèncer, de deixar-nos prendre del tot la cultura que ens dóna identitat i que hem heretat amb el deure de transmetre-la, més normalitzada i més vigorosa, als nostres conciutadans del futur. En una època de generalització a nivell universal de la consciència ecologista, quan salvar una espècie animal en perill d'extinció o un paratge natural, es converteixen en actituds socialment i humanament positives, no podem deixar de practicar el més elemental dret ecològic: la pròpia supervivència cultural i, per extensió, la de la nostra identitat diferenciada. Perquè una cosa convé que es tenguí ben clara: si Menorca, les Balears, si els PPCC, conserven la seva cultura nacional podran aspirar a ser un país de veritat, però si la perdessin passarien a ser per sempre poca cosa més que una barriada perifèrica, un suburbi, de la cultura castellano-espanyola. O sigui, el darrer mot des credo. Davant el repte d'adoptar una actitud personal en relació a la nostra llengua i cultura nacional i en relació a la seva situació, es possible que algú cregui que les dimensions del problema són tan enormes que queden fora del seu abast personal. Qui així pensàs crec que s'equivocaria. La força de voluntat i de treball d'un ciutadà actiu té un potencial d'incidència sobre la realitat gens menyspreable. Entre d'altres coses, perquè cada ciutadà conscient i actiu és creador d'altres ciutadans conscients i actius. I els poders polítics i les institucions i les lleis acaben essent, en definitiva, un reflex de les consciències i de les voluntats dels ciutadans que es mobilitzen i actuen. Sempre, però, tenint en compte la realitat, sabent com és, sense enganys, sense idealitzacions.

Arribarem a ser una nació cultural normalitzada a partir de què cada dia siguin més els ciutadans

que es comporten com a ciutadans culturalment normals. I evidentment, les accions individuals s'han d'enfortir i generalitzar a partir de la creació d'uns poders polítics propis que juguin fins a les darreres conseqüències a favor de la normalitat absoluta de la nostra nació cultural. L'existència o no d'aquests poders polítics servidors del país també està en les mans dels ciutadans. Per tant, també en les de tots nosaltres.

Damià Pons i Pons

Alaior, 3 de novembre de 1995